

DOI: 10.33663/0869-2491-2020-31-46-53

УДК 340.1

Н. М. ОНИЩЕНКО,

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України*

ORCID: 0000-0002-1671-2139

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ, ПРАВОВИЙ ВПЛИВ ТА ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: ІНДЕКС ВЗАЄМОВИЗНАЧЕНОСТІ

У статті аналізуються категорії «правове регулювання», «правовий вплив» та «правове забезпечення». Досліджені їх відмінності, характеристики та властивості. Такий аналіз дав підстави зробити висновок про їх нетотожність, але співвідносність.

Ключові слова: правове регулювання, правовий вплив, правове забезпечення, державна регламентація, ефективність право-вого регулювання.

Онищенко Н. Н. Правовое регулирование, правовое воздействие и правовое обеспечение: индекс взаимного определе-ния

В статье анализируются категории «правовое регулирование», «правовое воздействие» и «правовое обеспечение». Исследо-ваны их различия, характеристики и свойства. Такой анализ позволил сделать вывод об их нетождественности, но соотноси-тельности.

Ключевые слова: правовое регулирование, правовое воздействие, правовое обеспе-чение, государственная регламентация, эффективность правового регулирования.

Onishchenko Natalia. Legal Regulation, Legal Impact, and Legal Support: An Index of Indeterminacy

The article focuses on the analysis of the categories “legal regulation”, “legal impact” and “legal support”. Their differences, char-acteristics and properties are investigated. Such an analysis made it possible to conclude that they are not identical but correlation.

Key words: legal regulation, legal impact, legal support, state regulation, effectiveness of legal regulation.

Постановка проблеми. Одним із завдань загальної теорії права є відпрацюван-ня категоріально-понятійного апарату, що не викликає жодних сумнівів. Більше того, коли йдеться про взаємоузгодженість, взаємовідповідність, взаєморозвиток окремих категорій. У нашому випадку це «правове регулювання», «правовий вплив» і «пра-вовне забезпечення». Зрозуміло, що наведені категорії не синоніми, але зрозуміла і їх взаємовизначеність у контексті праворегулівних процесів сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика взаємозв'язку категорій «правове регулювання» та «правовий вплив» вже стала предметом

***Onishchenko Natalia**, Doctor of Juridical Sciences, Full Professor, Academician of the NALS of Ukraine

© Н. М. Онищенко, 2020

доктринальних розробок багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених. Зокрема, серед представників загальнотеоретичної юридичної науки відповідні питання досліджувалися такими вченими: С. Бобровник, О. Богиніч, Р. Дворкін, М. Марченко, Н. Пархоменко, О. Петришин, Т. Тарахонич, Г. Харт, Ю. Шемшученко та ін. Не применшуючи ролі та значення наукового доробку цих та багатьох інших науковців, за-значимо, що в сучасних реаліях демократичного правового розвитку виникає необхідність у доктринальному осмисленні характеру співвідношення категорій «правове регулювання», «правовий вплив» та «правове забезпечення».

Мета статті. Метою статті є продемонструвати співвідношення категорій «правове регулювання», «правовий вплив» та «правове забезпечення», відзначити їх неідентичний, але взаємопов'язаний характер.

Виклад основного матеріалу. Динаміка розвитку сучасних суспільних відносин вимагає своєчасного та якісного правового реагування на відповідні соціальні процеси, що досягається використанням значної кількості правових засобів. Адже, мабуть, не потрібно ще раз доводити, що поведінка та діяльність осіб у тій чи іншій важливій сфері та галузі суспільного життя водночас є як об'єктом правового впливу, так і правового регулювання та правового забезпечення. Останнє пов'язано з тим, що право як соціонормативний феномен виконує різноманітні функції, кожна з яких відображає певний аспект його соціального призначення загалом, а також напрями вирішення відповідних соціальних завдань¹.

У зв'язку з цим цілком очевидним висновком слід визнати, що сучасне право в демократичній державі вже не лише безпо-середньо регулює ті чи інші суспільні відносини, закріплюючи у нормах конкретні моделі поведінки, права і обов'язки їх учасників тощо, а й впливає на їх подальший розвиток, до певної міри визначає тенденції їх еволюції у майбутньому, забезпечуючи тим самим інтереси суб'єктів права та можливість передбачення ними перспектив своєї подальшої діяльності.

Тому особливої значущості в умовах сьогодення набуває дослідження питання сутнісних характеристик категорій «правове регулювання», «правовий вплив» та «правове забезпечення», визначення характеру їх співвідношення та взаємозв'язку тощо. Очевидним є й те, що правильне розуміння змісту цих фундаментальних понять сприятиме формуванню більш якісної правореалізаційної, у тому числі правозастосовної практики, а також надасть можливість точніше спрогнозувати наслідки впроваджуваних у державі реформаторських заходів, спрямованих на забезпечення соціального та індивідуального благополуччя.

Як відомо, правове регулювання – це особлива регламентація суспільних відносин, система різноманітних юридичних засобів: норми права, юридичні факти, правові відносини, встановлення право- та дієздатності громадян, їх правового статусу в цілому, визначення компетенції органів держави, правового статусу громадських організацій, юридичних осіб та інших суб'єктів суспільних відносин.

Правове регулювання – це регламентація суспільних відносин засобами загальнообов'язкових правил поведінки і заснованих на них приписів індивідуального значення, що забезпечується в необхідних випадках державним примусом. Категорія «правове регулювання» виражає динамічну сутність всієї юридичної надбудови, вона характеризує активно-творчу сторону права, відображає процес перетворення його із можливості на дійсність. Процес правового регулювання спрямований на широке коло суб'єктів суспільних відносин (держави, нації, організації, органи держави, громадяни).

Правове регулювання можна охарактеризувати як особливий формалізований метод державної регламентації дій суб'єктів права з метою спрямування їх поведінки відповідно до інтересів громадян, суспільства і держави, воно потребує комплексного вивчення відповідних складових в їх нерозривній взаємодії, тобто як цілісної системи, складається з певних ланок, що знаходяться у взаємодії та кожна з них впливає з попередньої. Саме тому правове регулювання передбачає системний аналіз, а також створення системи юридичних категорій, що відображає багатогранний процес регулювання.

При вивченні правового регулювання вчені-юристи неодноразово підкреслювали необхідність розрізняти такі поняття, як «правове регулювання» та «правовий вплив». Правове регулювання та правовий вплив збіжні в окремих частинах і в цілому в часі, оскільки, по суті, відображають один і той же процес.

Водночас правове регулювання являє собою складну єдність структурних елементів, яку необхідно досліджувати і вивчати саме комплексно, у взаємозв'язку всіх елементів. Слід також мати на увазі, що зв'язок між елементами будь-якої цілісної системи, в тому числі й правового регулювання, доволі обмежений. Зміна того чи іншого елементу в ній до певної міри викликає зміну інших елементів. Прикладом може слугувати зміна правової норми, здійснення юридичного факту тощо. Так, зміна правової норми може викликати як наслідок виникнення, зміну або припинення правовідносин між суб'єктами права.

Наведені приклади свідчать про взаємозалежність елементів правового регулювання і водночас демонструють, що правове регулювання – це, дійсно, цілісна, єдина система. Вона має необхідну стійкість, органічність, упорядкованість. Для неї характерна наявність різних функціональних зв'язків: прямий (норма права – юридичний факт – правовідносини) і зворотній (правовідносини – норма права).

Поряд з тим взаємозалежність окремих елементів системи правового регулювання не позбавляє їх відносної самостійності. По-перше, сам факт окремого існування ланки правового регулювання (наприклад, юридичного факту) вже свідчить про сукупність властивих їй окремих ознак, що виділяє її з-поміж інших ланок. По-друге, саме певна кількість ланок правового регулювання дає нам підстави говорити про систему, про певну сукупність елементів цього процесу.

Систему правового регулювання становлять норми права, юридичні факти, правові відносини, акти реалізації. Перераховані елементи не вичерпують усіх форм і засобів правового регулювання. Адже важливу роль у системі правового регулювання відіграють право- та дієздатність громадян, правовий статус різних організацій, суб'єктивні права, юридичні обов'язки учасників правовідносин тощо.

Вивчення правового регулювання як цілісної системи потребує також здійснення аналізу його методів, тобто сукупності його юридичних прийомів і засобів (способів), що пронизують процес регулювання. Крім цього, пізнання правового регулювання передбачає також виявлення його соціальної ефективності. Таким чином, аналіз правового регулювання як цілісної системи повинен складатися з дослідження умов ефективності правового регулювання, тобто його конкретних соціальних результатів.

Умови ефективності правового регулювання поділяються на об'єктивні й суб'єктивні. Об'єктивними умовами є соціально-економічний стан суспільства, форми власності, політичний режим, державний устрій тощо. До суб'єктивних умов належить: а) всебічний аналіз тенденцій розвитку суспільних відносин;

б) вибір оптимального варіанта регулювання (правового методу, форми нормативного чи індивідуального акта); в) чітке визначення мети (завдань) регулювання; г) своєчасність правотворчості; д) удосконалення чинного законодавства; е) забезпечення стабільності правового регулювання; є) ясність, чіткість правових приписів; ж) активність правозастосовних органів; з) свідомість, психологічна підготовленість громадян у здійсненні ними суб'єктивних прав і юридичних обов'язків.

Крім того, деяку увагу хотілося б звернути на взаємозумовленість правового регулювання і правового впливу, що перебувають у тісному взаємозв'язку, але не збіжні повністю, а співвідносяться як частина і ціле. Найголовніша їх відмінність – це різний обсяг дії. Якщо правове регулювання в усіх випадках повинно бути зв'язаним з процесом регламентації дій учасників суспільних відносин, то правовий вплив здійснюється і поза межами цієї регламентації. Правове регулювання – це особливий формалізований метод державної регламентації дій суб'єктів права. За часом воно збігається зі строком дії норми права, а правовий вплив має свої строки, форми і методи впливу, що не збігаються з усіма компонентами правового регулювання. Норма права може бути відміненою, тобто не здатною здійснювати регулювання суспільних відносин, але вона може залишатися в пам'яті людей і при цьому впливати на їх свідомість.

Отже, норми права мають дві властивості: вони можуть впливати на поведінку людей і регулювати її. Впливати на поведінку людей можуть також мотиви закону і наміри законодавця, але самі по собі вони не регулюють суспільних відносин, не породжують конкретних правовідносин.

Будь-яке регулювання водночас є, безумовно, певним впливом, але не будь-який вплив є регулюванням, унормуванням суспільного життя. Необхідною власністю правового регулювання є здатність регламентувати відносини на основі юридичних норм. Правове регулювання, вказуючи суб'єктам права вид і межі дії, поведінки та діяльності, передбачає їх відповідні правові наслідки (позитивні і негативні), воно забезпечується різними засобами, у тому числі силою державного примусу. А для правового впливу ця чіткість, визначеність не є характерною.

Норма справляє вплив на поведінку людей визначенням правоздатності громадян і організацій, юридичними фактами тощо. При визначенні правоздатності норми права ще не регулюють поведінку людей, а впливають на їх волю і свідомість узагальнено. Норма права починає регулювати поведінку людей лише на стадії юридичного факту і закінчує його в момент припинення дії правовідносин, коли буде досягнутий певний правовий ефект. Правове регулювання охоплює всі форми впливу права на суспільне життя: правотворчість, виховний вплив права, здійснення правових приписів в конкретних діях суб'єктів права, забезпечення виконання цих приписів, тобто саму правомірну поведінку, а також все, що створює основу і передумову для такої поведінки, забезпечує її.

До сфери правового регулювання можна включити також пропаганду права і перевірку доцільності та ефективності дії правових норм. Слід мати на увазі, що правове регулювання – це лише один із багатьох аспектів дії права в суспільстві. Воно характеризує спеціально-юридичний, а не інформаційний, орієнтаційний чи мотиваційний вплив на поведінку і діяльність суб'єктів права.

Соціальна роль права значною мірою проявляється за допомогою впливу на волю і свідомість людей. Цей вплив здійснюється як у процесі дії права на

учасників суспільних відносин (поза конкретними правовідносинами), так і у процесі правового регулювання.

Правовий вплив здійснюється через загальні правовідносини, які існують постійно, оскільки існує постійний зв'язок суб'єктів права з державою і між собою. Учасники суспільних відносин дотримуються правових норм постійно, хоча деякі з них можуть ніколи не стати учасниками певного виду правовідносин. Одночасно з впливом одних норм може здійснюватися правове регулювання інших відносин, зокрема, безпосередньо використовуватися суб'єктивні права, виконуватися юридичні обов'язки, застосовуватися норми права тощо.

В цих випадках також відбувається вплив права на волю і свідомість людей, оскільки неможливо уявити жоден з моментів правового регулювання як механічний вплив правової норми і автоматичне безсвідоме підкорення людей її змісту.

Таким чином, правовий вплив може бути охарактеризований як всебічна і багатогранна (психологічна, державно-вольова, формальна, нормативна тощо) дія права, а правове регулювання – це спеціальна дія права, що відрізняється за формою і за змістом, яка здійснюється через суб'єктивні права і обов'язки суб'єктів права, що виступають суб'єктами конкретних правовідносин. Уцьому випадку йдеться не про простий вплив права (вплив на почуття, думки), а про чітко визначені приписи можливої і необхідної поведінки.

Відмінність правового регулювання від правового впливу полягає у тому, що при правовому впливі відсутній державний примус як один з елементів правового регулювання. Якщо правовому регулюванню властивий і примус, і переконання, добровільне виконання, то правовий вплив характеризується не тільки відсутністю примусу, а й неможливістю його застосування.

Водночас, на нашу думку, було б недоцільним як основний критерій відмежування правового впливу від правового регулювання розглядати в останньому наявність примусу. Можлива відсутність примусу в процесі правового регулювання є однією з відмінних рис дії права в демократичному правовому суспільстві, в якому механізм правового регулювання діє, як правило, без необхідності постійного застосування тих чи інших примусових заходів, зберігаючи їх лише як можливість, що може настати за передбачених у правових нормах підставах та умовах їх реалізації. Правове регулювання в цих випадках, а правовий вплив завжди, як би поєднуються, збігаються з іншими видами соціального регулювання (нормами моралі, звичаями тощо), де відбувається соціальна регуляція поза державним примусом.

Правове регулювання – це регулювання поведінки людей засобами правових велінь. Головне тут усвідомлені правомірні дії суб'єктів не по відношенню до норм права і їх оцінки, а юридично значущі вчинки, здійснені відповідно до правових вимог.

При правовому впливі суб'єкти права відчують на собі його дію, повідомляючи ті положення, які висуває законодавець і які випливають з правових настанов (приписів, норм, заборон тощо).

При правовому регулюванні таке сприйняття в якого-небудь суб'єкта може бути відсутнім, але механізм регулювання повинен спрацювати, як тільки відбудуться всі умови, необхідні для дії правової норми.

При правовому впливі відбувається певна дія на суб'єктів права, доволі часто визначаються їх вчинки і рішення, але немає чіткого, регламентованого, формально-визначеного і гарантованого порядку, який є при правовому регулюванні.

Варіантність поведінки при впливі права значно ширша, ніж у процесі правового регулювання, де конкретні правовідносини створюють певні рамки, в межах яких зобов'язані діяти суб'єкти права.

Правовий вплив відрізняється від правового регулювання і за об'єктом, на який вони спрямовані. Об'єктом правового впливу є свідомість і поведінка людини, а об'єктом правового регулювання – суспільні відносини: економічні, політичні, соціальні, національні, майнові, особисті тощо.

Відмінність правового впливу від регулювання полягає також у тому, що право може впливати на правовідносини, формуючи у людей певні погляди, оцінки права, законності, ставлення до них тощо, а регулювати правосвідомість воно не в змозі. Стосовно правосвідомості право виступає лише як фактор впливу, а не як регулятор, що розміщує певним чином думки і почуття.

Таким чином, межі правового впливу і регулювання не ідентичні. Вплив охоплює більш широку соціальну сферу, має більш різнобічний соціальний прояв.

Отже, правове регулювання і правовий вплив – це категорії, що знаходяться в одній площині, є співвідносними, а не збіжними, тобто не є ідентичними. Правовий вплив – це більш широке, об'ємне явище, ніж правове регулювання. Критерієм розмежування правового регулювання і впливу можуть бути види правовідносин, що відрізняються за рівнем їх врегулювання і за ступенем юридичного зв'язку їх суб'єктів.

Окрім категорій «правове регулювання» та «правовий вплив», самостійного значення в сучасному юридичному дискурсі за останні роки набула категорія «правове забезпечення»². У контексті зазначеного варто зауважити, що зміст цієї категорії в окремих випадках отожднюється із поняттям «правотворчість», хоча здебільшого він спрямований до процесу реалізації тих чи інших прав і свобод людини і громадянина, а точніше – до обов'язку держави в особі уповноважених суб'єктів владних повноважень, а також інших визначених суб'єктів створити всі необхідні умови для всебічного розвитку особистості, належної реалізації нею своїх прав, свобод і законних інтересів. Адже, як закріплено у ч. 2 ст. 3 Конституції України, утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Отже, держава повинна забезпечувати права, свободи і законні інтереси суб'єктів права, що виступають «спо-живачами» саме таких послуг держави. Більше того, у заданому контексті суб'єктів права можна розглядати як «своєрідних клієнтів» за формат правового забезпечення яких повинна належно відповідати саме держава, відповідні її органи та інституції.

Таким чином, забезпечення прав людини можна розглядати як систему заходів, які здійснюються державою і громадянським суспільством та спрямовані на належну реалізацію і охорону прав людини з метою недопущення їх порушень. Відповідно, забезпечення прав людини – це комплексне правове явище, дослідження якого неможливе поза розумінням низки суміжних з ним соціальних явищ і процесів.

Водночас, на нашу думку, категорія «правове забезпечення» за своїм змістом є ширшою, ніж поняття «забезпечення прав і свобод людини». На обґрунтування цієї думки насамперед зазначимо, що основу правового забезпечення становить система функцій, які виконує право як соціальний регулятор (наприклад, регулятивна, охоронна, комунікативна, виховна, оцінювальна, профілактична тощо). Втім, для того щоб право реально могло втілювати зазначені функції

в повсякденну соціальну практику, мають бути створені відповідні умови та можливості, які виходять за межі формального закріплення права на рівні законів та інших нормативно-правових актів. При цьому суб'єктом такого забезпечення виступає передусім держава, апарат якої повинен створити всі необхідні умови соціально-економічного, політичного, організаційного, ідеологічного та іншого характеру для нормального функціонування права в суспільстві.

Сутність категорії «правове забезпечення» повинна розглядатися з огляду на смислове значення терміна «забезпечення», багатоаспектний зміст якого органічно випливає з дієслова «забезпечувати», тобто надати достатні засоби для чогось, зробити щось реально виконуваним, створити необхідні умови для здійснення чого-небудь, гарантувати щось.

Отже, правове забезпечення можна розглядати як процес, що гарантує ефективне виконання цілей правового регулювання; правове забезпечення включає в себе сукупність не лише відповідних юридичних складових, а й конкретних соціальних чинників, обставин, процесів тощо, які опосередковують дію правових норм і конституюють зв'язок між правом та певними суспільними відносинами. Адже функціональне призначення та насичення права розкривається саме у змісті тих чи інших фактичних суспільних відносин, у конкретних правах і обов'язках їх учасників, стані їх волі та свідомості тощо. У зв'язку з цим право, будучи соціальним явищем, не може не враховувати відповідні чинники, обставини і процеси, які можуть справляти як позитивний, так і негативний вплив на реалізацію правових норм.

Відтак, правове забезпечення – це система правових та інших засобів, за допомогою яких суб'єкти права можуть досягати своїх цілей, задовольняти свої інтереси, реалізовувати свої права тощо. Системою таких правових засобів виступає, власне, правове регулювання та властиві йому спеціально-юридичні засоби конкретного впливу на суспільство (норми права, акти реалізації прав і обов'язків, засоби примусового характеру тощо). Інші ж засоби правового забезпечення включають в себе організаційні, матеріальні, ідеологічні, кадрові та інші засоби, наявність яких надає реальну можливість ефективно реалізовувати правові норми та досягати конкретних соціально корисних результатів правового регулювання.

Висновки. Таким чином, правове забезпечення охоплює: 1) правове регулювання; 2) правовий вплив; 3) комплекс заходів та гарантій, які забезпечують реальність та ефективність здійснення правових норм. Правове забезпечення включає в себе певну сукупність супутніх йому явищ, які надають правовому регулюванню якість реальної ефективності, досягнення останнім соціально корисних та значущих результатів. Правове забезпечення є неможливим без правового регулювання та правового впливу, які виступають його своєрідними передумовами або основами. При цьому правове регулювання та правовий вплив нерідко мають місце і поза контекстом правового забезпечення (наприклад, тоді, коли формально певні відносини врегульовані правом, але відсутня ефективність правового регулювання, тобто не досягнуто того соціально корисного ефекту, на який воно було спрямоване).

1. *Кореспондент*. 2017. № 18–19 (760–761). 19 мая. С. 17. 2. *Тарахонич Т. І.* Правове регулювання в умовах прогресивних змін: теоретичні та практичні аспекти. *Бюлетень Міністwu України*. 2019. № 5. С. 34–37.

References

1. *Korespondent*. 2017. № 18–19 (760–761). 19 maia. S. 17. 2. Tarakhonych T. I. *Pravove rehuliuvannia v umovakh prohrshyvynykh zmin: teoretychni ta praktychni aspekty. Biuletyn Miniustu Ukrainy*. 2019. № 5. S. 34–37.

Onishchenko Natalia. Legal Regulation, Legal Impact, and Legal Support: An Index of Indeterminacy

Introduction. *One of the tasks of the general theory of law is the development of a categorical-conceptual apparatus. All the more, so when it comes to mutually consistent and mutually evolving categories. In our case it is “legal regulation”, “legal influence” and “legal support”. It is clear, that these categories are not synonymous, but it is also clear that they are interdependent in the context of the current regulatory processes.*

The aim of the article. *The purpose of the article is to demonstrate the correlation of the categories of “legal regulation”, “legal in-fluence” and “legal support”, to point out their non-identical, but interrelated nature.*

Results. *Modern law in a democratic state is not only directly regulating certain social relations, by fixing in the norms their specific patterns of behavior, rights and obligations of their participants, etc., but also influences their further development, to a certain extent determines the trends of their evolution in the future, thereby ensuring the interests of the subjects of law and the possibility of foreseeing their prospects for their further activity.*

Legal regulation can be characterized as a special formalized method of state regulation of actions of legal entities in order to direct their behavior in accordance with the interests of citizens, society and the state, it requires a comprehensive study of the relevant constituents in their inseparable interaction, that is, as a coherent system, consisting of certain links that interact and each of them follows from the previous one.

Any regulation at the same time is, certainly, a certain influence, but not any influence is a regulation, normalization of social life. Legal influence can be characterized as comprehensive and multifaceted (psychological, state-willed, formal, regulatory, etc.) action of law, and legal regulation is a special action of law, which differs in form and content, which is exercised through the subjective rights and obligations of the subjects of law acting as subjects of specific legal relations.

The essence of the category “legal security” must be considered in view of the meaning of the term “security”, the multidimensional meaning of which organically follows from the verb “to provide”, that is, to provide sufficient means for something, to make something real workable, to create the necessary conditions for the implementation of something, to guarantee something. Legal support can be seen as a process that guarantees the effective fulfillment of the objectives of legal regulation; legal support includes not only the relevant legal components, but also specific social factors, circumstances, processes, etc., which mediate the effect of legal rules and constitute a link between law and certain social relations.

Conclusions. *Legal support includes: 1) legal regulation; 2) legal influence; 3) a set of measures and guarantees that ensure the reality and effectiveness of the implementation of legal rules. Legal support includes a certain set of phenomena accompanying it, which give legal regulation quality of real efficiency, achievement of the last socially useful and significant results. Legal support is impossible without legal regulation and legal influence, which are its original prerequisites or bases. However, legal regulation and legal influence often take place outside the context of legal support (for example, when formally certain relationships are regulated by law, but there is no effectiveness of legal regulation, so the socially beneficial effect to which it was directed is not achieved).*

Key words: *legal regulation, legal impact, legal support, state regulation, effectiveness of legal regulation.*